

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА**

ГОТРА ОЛЕНА БРОНІСЛАВІВНА

УДК: 94 (477) "18/19" (092)

**НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА Й ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ М.Ф. КАЩЕНКА
(1855–1935 рр.)**

07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ – 2007

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі філософії та політології Національної академії державної податкової служби України, Державна податкова адміністрація України.

Науковий керівник доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України
Даниленко Віктор Михайлович,
Інститут історії України НАН України,
завідувач відділу історії України
другої половини ХХ ст.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Сушко Олександр Олександрович,
Національний педагогічний університет імені
М.П. Драгоманова, директор Інституту
історичної освіти;

кандидат історичних наук, доцент
Зайцева Зінаїда Іванівна,
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана, доцент кафедри
політичної історії.

Провідна установа Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
історичний факультет, Міністерство освіти і науки України, м.
Чернівці.

Захист відбудеться „15” червня 2007 р. о 14.30 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.02 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий „11” травня 2007 р.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради

Т.А. Стоян

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Вступ. Актуальність теми. Нові історичні умови, в яких функціонує українське суспільство, сприяли посиленню уваги до вивчення життя та діяльності багатьох персонажів української історії, відновленню наукового інтересу до біографістики. Біографістика стала одним з пріоритетних напрямів історичних досліджень, що, з одного боку, посилювало індивідуалізацію дослідницького процесу, а з іншого – поглиблювало реконструкцію історичних процесів через призму життя та діяльності конкретних особистостей. Актуальним у даному контексті є підготовка наукової біографії відомого вченого-природознавця, академіка Української академії наук, одного з її фундаторів Миколи Феофановича Кащенка, дослідження його науково-педагогічної і громадської діяльності.

М. Кащенко (1855–1935 рр.) – вчений-біолог, ембріолог, зоолог, основоположник сибірського садівництва, брав активну участь у створенні УАН. Він очолював фізико-математичний відділ УАН, був організатором і директором ряду наукових установ і організацій в університетських центрах України і Росії. Його перу належать понад 200 наукових праць. Відомий М. Кащенко і як педагог вищої школи, лектор, популяризатор наукових знань, літератор, громадський діяч.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю комплексного висвітлення науково-педагогічної та громадської діяльності М. Кащенка у контексті основних подій національної історії в останній третині XIX – першій третині XX ст. Системний аналіз життя, діяльності та творчої спадщини М. Кащенка має важливе наукове і практичне значення. Ця тема є особливо актуальною у період дискусій щодо сутності національної ідеї, соціалізації Української держави, посилення ролі науки, вчених у суспільному розвитку. Поява такого дослідження сприятиме глибшому розумінню історії України даного періоду.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана в межах програми науково-дослідних робіт кафедри філософії та політології Національної академії державної податкової служби України: “Проблеми гуманізації навчання та виховання у вищому закладі освіти” (державний реєстраційний № 0104U006961). Тема дисертації затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 11 від 29 квітня 2004 р.).

Об'єктом дослідження є громадсько-політичне, культурно-освітнє та наукове життя в Україні в останній третині XIX – першій третині XX ст., становище вченого у російській дореволюційній та радянській дійсності.

Предметом дослідження є життєвий і науковий шлях академіка Української академії наук М.Ф. Кащенко, науково-організаційна робота вченого у Харківському та Томському університетах, Київському політехнічному інституті та Академії наук України, громадська та педагогічна діяльність, його внесок у розвиток науки, у суспільно-культурне життя України у контексті національної історії.

Хронологічні рамки роботи, зумовлені специфікою дослідження персоналії, охоплюють період життя М. Кащенко з 1855 по 1935 рр.

Мета дослідження полягає у комплексному вивченні, науковому осмисленні та реконструкції життя і діяльності М. Кащенко; з'ясуванні пріоритетних напрямів його наукової діяльності, оцінці місця та ролі вченого в історії української науки і культури, у громадському житті України в останній третині XIX – першій третині XX століття; аналізі його педагогічної та культурно-освітньої діяльності. Відповідно до поставленої мети визначені такі завдання:

- проаналізувати стан і ступінь дослідження проблеми, визначити рівень і повноту її науково-теоретичного осмислення та охарактеризувати стан джерельної бази;
- дослідити біографію вченого за особовим архівним фондом, опрацювати повну бібліографію життя та творчості М. Кащенко;
- простежити еволюцію наукових поглядів та інтересів вченого, охарактеризувати його наукові пріоритети та внесок у розвиток біологічної науки та медицини, зоології, плідництва, акліматизації рослин;
- проаналізувати роль академіка М. Кащенко в організації та діяльності Української академії наук, наукових товариств;
- висвітлити педагогічну та просвітницьку діяльність;
- дослідити громадську діяльність М. Кащенко, показати суспільні погляди вченого, його сприйняття українським суспільством;
- відтворити літературні інтереси й уподобання вченого.

Методи дослідження. Дисертація є історико-біографічним дослідженням, виконаним на основі принципів історизму, об'єктивності та науковості, що дозволило відійти від стереотипів минулого в оцінці наукової творчості вченого. Робота носить комплексний проблемно-тематичний характер і ґрунтується на досягненнях та методиці таких традиційних галузей історичної науки, як джерелознавство, історіографія, а також спеціальних дисциплін. При дослідженні використовувались методи історичного, проблемного та порівняльного аналізу.

Обравши історичний метод дослідження для розкриття образу вченого, ми намагалися у контексті історичного розвитку розкрити вплив суспільства та подій на

формування особистості. Враховувався також той факт, що в умовах переходу на новий гуманітарний, національно-державний світогляд, поряд з принципом історизму, важливими є єдність соціального та гносеологічного аналізу, об'єктивність, урахування суперечностей періоду. Об'єктивне розкриття соціально-культурного середовища, в якому сформувався і діяв М. Кащенко, як особистість і науковець, зумовило застосування системного підходу. Комплексне застосування методологічних принципів та названих методів дозволило охопити всю сукупність наявних джерел, сконцентрувати увагу на конкретно визначених завданнях дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що на основі нових джерел більш повно і всебічно досліджується життєвий і науковий шлях М. Кащенка, формування і становлення його світогляду, громадська, наукова та педагогічна діяльність. Систематизовано й проаналізовано наявну історіографію життя та творчості академіка М. Кащенка, до наукового обігу введено нові архівні матеріали. Наукову біографію вченого реконструйовано за особовим архівним фондом. Укладена бібліографія опублікованих праць академіка. Уперше досліджено маловідомі сторінки життя і діяльності М. Кащенка, зокрема його участь у діяльності томського відділу „Союз 17 октября”, ставлення до подій суспільно-політичного життя країни. Залучено нові джерела щодо висвітлення ролі М. Кащенка у створенні Української академії наук, наукових товариств, в удосконаленні навчально-виховного процесу в університетах. Проаналізовано роль вченого у створенні та діяльності наукових, освітніх і громадських установ і організацій, розкрито суспільні погляди вченого та літературні уподобання.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що її положення, фактичний матеріал, висновки та узагальнення можуть бути використані для підготовки вузівських курсів з історії української науки і культури, узагальнюючих праць з історії України, біографістики.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і висновки дисертації апробовані автором на Міжнародних науково-практичних конференціях “Формування національних, ціннісних орієнтацій студентської молоді” (2002 р.), “Інноваційна діяльність – стратегічний напрям розвитку наукових бібліотек” (2003 р.), “Бібліотеки та інформаційні центри в системі наукового супроводу суспільних реформ” (2004 р.), Ірпінських міжнародних науково-педагогічних читань на тему: “Проблеми гуманізації навчання та виховання у вищому закладі освіти” (травень 2003–2006 рр.) та Других Чишковських читань з історичної біографістики (2006 р.).

Публікації. Основні положення дисертації відображені у десяти публікаціях, п'ять з яких – у фахових наукових виданнях, що входять до переліку ВАК України.

Структура дисертації обумовлена метою та завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів (семи параграфів), висновків, списку джерел та літератури. Загальний обсяг дисертації – 251 сторінка, з них основний текст – 179 сторінок, 36 сторінок – список джерел та літератури (397 найменувань), 37 сторінок – додатки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЙНОЇ РОБОТИ

У першому розділі „Література і джерела” проаналізовано стан наукової розробки та джерельної бази теми.

У підрозділі 1.1 *“Історіографія життєвого і творчого шляху академіка М. Кащенко”* подано історіографічний огляд проблеми. Науковий доробок вчених, які досліджували різні аспекти життя та творчості М. Кащенко, для більш повного розгляду поділено на три хронологічні періоди: I – кінець XIX століття – 1920-ті роки; II – 1930-ті р. – перша половина 1950-х років; III – кінець 1950-х р. – 2006 р. Автором проаналізовано праці раннього періоду діяльності М. Кащенко, що мали швидше джерелознавче, ніж історіографічне значення. Це передусім публікації автобіографічного та довідкового характеру¹.

Значним етапом вивчення життя та діяльності М. Кащенко була наукова конференція з нагоди 95-ї річниці з дня народження та 15-річчя з дня смерті, проведена в Томському державному університеті в 1950 р. За результатами конференції видано збірник праць, присвячений пам’яті М. Кащенко. Життєвий та творчий шлях ученого висвітлювали Б. Йоганзен², М.М. Кащенко³, А. Ковальонок⁴, І. Лаптев⁵, О. Тяжельников⁶ та інші.

Важливим джерелом інформації є збірник праць Томського університету, який вийшов до 100-річчя з дня народження М. Кащенко, зокрема стаття Б. Йоганзена⁷, що дала

¹ *Кащенко Н.Ф.* Автобиография с портретом и списком 17 работ // Медицинский факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования. – Харьков, 1905–1906. – С. 288 – 289. Кащенко Н.Ф. // Биографический словарь профессоров и преподавателей медицинского факультета Харьковского университета (1805 – 1905) / Под ред. проф. И.П. Скворцова, Д.И. Багалея. – Харьков: „Печатное дело кн. К.Н. Гагарина”, 1905. – С. 288 – 289.

² *Йоганзен Б.Г.* Жизнь, деятельность и научные воззрения Н.Ф. Кащенко // Ученые записки Томского государственного университета им. В.В. Куйбышева. – 1950. – № 15. – С. 7 – 22.

³ *Кащенко М.Н.* Воспоминания о Н. Ф. Кащенко // Там саме. – С. 33 – 42.

⁴ *Коваленок А.В.* Н.Ф. Кащенко как эмбриолог // Там саме. – С. 41 – 46.

⁵ *Лаптев И.П.* Н.Ф. Кащенко как зоолог и исследователь фауны Сибири // Там саме. – С. 47–64.

⁶ *Тяжельников А.Д.* Н.Ф. Кащенко как основоположник научного плодоводства в Сибири // Там саме. – С. 69 – 74.

⁷ *Йоганзен Б.Г.* К столетию со дня рождения Н.Ф. Кащенко // Труды Томского государственного университета им. В.В. Куйбышева. – 1956. – С. 6 – 21.

найповнішу характеристику життя та наукового доробку вченого. Дослідник доповнив список праць М. Кащенко, а також подав цінний перелік літератури про вченого.

Певним внеском в історіографію є статті-передмови до перевиданих книг М. Кащенко. Зокрема, це стаття академіка М. Лісавенка у книзі „Сибирское садоводство”, де надруковані найважливіші роботи М. Кащенко (1963)⁸.

Підсумком вивчення 50-річної роботи Київського акліматизаційного саду стала книга Л. Коханової і Г. Павленка “Південні рослини крокують на північ”⁹. У ній характеризується діяльність вченого у Києві. При висвітленні окресленої проблеми було проаналізовано доробок вченого в окремих галузях біологічних знань у книгах С. Шахова¹⁰, Г. Шмідта¹¹ та ін. Серед останніх видань принципово новим підходом до викладу історії науки відзначається видання “Члени-засновники НАН України”, зокрема цінною з цієї точки зору є стаття С. Рудої¹².

Важливі грані наукової діяльності М. Кащенко розкриває дисертаційне дослідження О. Романець “М.Ф. Кащенко – вчений, педагог, організатор науки (1855–1935)” (2003)¹³, у якому вперше розглянуто доробок вченого у галузі геронтології, музейної справи, розкрито екологічні погляди, показано подальший розвиток його ідей у конкретних наукових установах. У роботі О. Романець подано аналіз діяльності вченого в наукознавчому контексті.

Ім’я академіка на сьогодні досить відоме в колах учених-біологів та істориків науки, і ми, звичайно, не можемо стверджувати, що воно забуте. Певна спроба аналізу наукової діяльності М. Кащенко зустрічається в наукових, науково-популярних виданнях, ювілейних статтях та в узагальнюючих працях із розвитку біологічних наук. Разом з тим лише в загальних рисах відомо про дитинство, юність, роки навчання в університеті та перші кроки в науці М. Кащенко. У сучасних умовах набуває особливого значення вивчення громадської, педагогічної та науково-організаційної діяльності академіка. Важливо простежити процес становлення особистості М. Кащенко в конкретному соціальному середовищі. Потрібно виявити історичні умови, що відігравали визначальну

⁸ *Лисавенко М.А.* Жизнь и деятельность Николая Феофановича Кащенко //Сибирское садоводство. – М.: Сельхозиздат, 1963. – С. 1 – 22.

⁹ *Коханова Л.Л., Павленко Г.С.* Південні рослини крокують на північ. – К.,: Наукова думка, 1967. – С. 3 – 25.

¹⁰ *Шахов С.Д.* Аномалии развития зародышей человека. – К.: Госмедиздат, 1950. – 91 с.

¹¹ *Шмидт Г.А.* Эмбриология животных. – М.: Советская Наука, 1951. – 353 с.

¹² *Руда С.П.* Академік Микола Кащенко // Члени-засновники Національної АН України / Відп. ред. Смолій В.А. / Інститут історії України НАН України. – К., 1998. – С. 188 – 212.

¹³ *Романець О.В.* М.Ф. Кащенко – вчений, педагог, організатор науки (1855–1935): Дис... канд. іст. наук: 07.00.07 / НАН України; Центр досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г.М. Доброва. – К., 2003. – 207 арк.

роль у формуванні його суспільних поглядів, якостей особи; визначити історичну роль особистості та її вплив на суспільство; показати коло однодумців і соратників М. Кащенка. Недостатньо вивчено світоглядні позиції М. Кащенка, його професійні й позапрофесійні інтереси, уподобання, захоплення, взаємини з оточенням.

Такий стан справ підтверджує необхідність подальшого осмислення основних етапів життя та різнобічної діяльності М. Кащенка. Актуальним є завдання пошуку і об'єктивної інтерпретації нових архівних документів.

У підрозділі 1.2 *“Джерельна база та методологія дослідження”* проаналізовано стан джерельної бази теми, обґрунтовано методологічні засади дисертації. Зазначається, що джерельна база складається з комплексу архівних документів і матеріалів. Вони представлені різноманітними біографічними матеріалами, документами громадських і наукових товариств та організацій. Багаті фактичні матеріали щодо окремих аспектів біографії містять свідоцтва, атестати, дипломи, протоколи, грамоти, офіційні повідомлення, характеристики громадської та педагогічної діяльності вченого. Найбільший пласт інформації містить особовий фонд М. Кащенка в Інституті архівознавства Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (ф. 11). У роботі використано матеріали Державного архіву міста Києва. Автором досліджено цінну джерельну інформацію в Інституті рукопису НБУВ. Частина документів запроваджується у науковий обіг вперше.

Документи особового фонду М. Кащенка складають 4 описи. До першого віднесено наукові і науково-популярні праці вченого, ілюстрації до праць (малюнки, фотографії, негативи) та літературні твори (од. зб. 223). Документи другого опису мають біографічний характер, містять фотографії і спогади про М. Кащенка (од. зб. 128). Серед них основними є кілька варіантів автобіографії і автобіографічних спогадів. Значну інформацію складають джерела про становлення вченого та його шлях у науку. Окрему групу становлять документи, представлені брошурами, журнальними публікаціями, статтями з газет, які зберегли помітки вченого, засвідчують його ставлення до міжнародних, наукових та суспільних подій. Важливим джерелом є документи, які висвітлюють педагогічну діяльність вченого: організацію лекційної справи, академічних дослідів. Додатковим джерелом аналізу наукової діяльності є звіти про роботу академіка, доповідні записки про розвиток садівництва та діяльність кафедри акліматизації ВУАН (1927–1933); про роботу на посаді директора Акліматизаційного саду.

До третього опису належить епістолярна спадщина вченого (од. зб. 73). Серед документів – листи М. Кащенка до секретаря Петербурзької академії наук С. Ольденбурга, сибірського садовода О. Олониченка, директора Британського музею С. Хармера. Цінну

інформацію про участь М. Кащенко в організації УАН розкриває його листування з міністром освіти Української держави М. Василенком.

До документів четвертого опису належать статті М. Кащенко з акліматизації рослин, документи про розведення лікарських рослин, матеріали з історії створення Української академії наук за 1918 рік (од. зб. 31).

Серед фондів Державного архіву міста Києва найзмістовнішим з даної тематики є ф. 18. – Київського політехнічного інституту, де знаходиться особова справа (формулярний список) М. Кащенко, автобіографія вченого, дані про сім'ю, нагороди (оп. 2). Виявлені документи відображають напружену, творчу та різноманітну роботу вченого.

Джерельну базу нашого дослідження розширили документи Інституту рукопису НБУВ. Це протоколи спільного зібрання Української академії наук, які свідчать про ініціативність та авторитет М. Кащенко. У дисертації ми проаналізували листи М. Кащенко до А. Кримського та О. Старицького. Джерелознавчу цінність становлять листи М. Кащенко до першого президента УАН В. Вернадського (ф. 1). Доповнили інформацію документ М. Кащенко “Коротка автобіографія” (1920) та спогади академіка про свого брата “Из жизни А.Ф. Кащенко” (1920). Ціла низка документів пов’язана з науковою та організаційною діяльністю вченого: лист Організаційного комітету I Всеукраїнського аграрно-економічного з’їзду до М. Кащенко з приводу його участі у роботі з’їзду (1917), матеріали про діяльність комісії для розробки плану розподілу приміщень між установами УАН, окремими академіками та інші.

Окрему групу джерел складають опубліковані документи. Це – збірки матеріалів і документів про перші кроки становлення Української академії наук, щорічні звіти Академії та її установ. На особливу увагу заслуговують опубліковані збірники документів і матеріалів “Історія Академії наук України. 1918–1923” (К., 1993), “Історія Національної академії наук України. 1924–1928” (К., 1998), “Історія Національної академії наук України. 1929–1933” (К., 1998). У цих виданнях на основі архівних документів відтворено історію створення Української академії наук та роль перших академіків в організації наукової діяльності. Багаті на інформацію протоколи спільних зібрань УАН та засідань фізико-математичного (II) відділу УАН. Важливими є щорічні “Звіdomлення про діяльність Української академії наук у Києві”, у яких висвітлено практичну діяльність Української академії наук, роботу фізико-математичного (II) відділу. Крім названих видань, значну цінність для дисертаційного дослідження має “Збірник праць Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української академії наук у Києві” (1919) та інші.

Автором використано також ряд періодичних видань (“Охотник”, „Сибирское плодоводство и огородничество”, “Глобус”, “Труды по прикладной ботанике”, Сибирская жизнь”, „Молодой ленинец”, “Радянська Україна”). Змістовними, з точки зору дослідження, виявились видання “Труды медицинской секции общества опытных наук при Харьковском университете”, “Известия Императорского Томского университета”, “Записки фізично-математичного відділу” та інші. Названі джерела вміщують цінну інформацію про наукову працю М. Каценка. На сторінках видань надруковані перші наукові праці вченого, рецензії сучасників М. Каценка на його наукові роботи.

Отже, джерельна база дослідження представлена різноманітними за змістом і характером, опублікованими та неопублікованими документами і матеріалами, які включають архівні збірники, природничо-наукову, історичну та довідкову літературу, періодичні видання тощо. Комплекс джерел є достатнім для вирішення поставлених у дисертації завдань.

У другому розділі “Початок науково-педагогічної праці М. Каценка” досліджено життя та діяльність М. Каценка у харківському та сибірському періоді (1855–1912 рр.). У підрозділі 2. 1 **“Формування світогляду майбутнього вченого”** розглянуто процес становлення особистості М. Каценка. Підкреслено, що його життя та діяльність є невіддільними від епохи, в якій він жив, основних напрямів суспільного розвитку. Зазначається, що кінець XIX ст. характеризувався інтенсивним розвитком світової та вітчизняної науки. Це період українського національного відродження. Його логічним виявом стала поява цілої плеяди визначних діячів, які відіграли помітну роль у національній історії та культурі.

Вивчення біографії М. Каценка засвідчило, що обставини та спосіб родинного життя сприяли ранньому формуванню національної свідомості, любові до знань та рідної природи. Спостережливість, кмітливість, допитливість, працелюбність, цілеспрямованість склали основу характеру майбутнього вченого. Переконання, ціннісні орієнтації розвивалися на основі ідей багатогранної культури українського народу. Важливу роль у становленні М. Каценка відіграли шкільні та студентські роки. Зазначено, що середню освіту М. Каценко отримав у Катеринославській гімназії, яку закінчив зі срібною медаллю (1875). У 1875 р. він вступив до Московського університету на медичний факультет. Тяжкі життєві умови змусили його перевестись у 1876 р. на 2-й курс медичного факультету Харківського університету. Після закінчення університету у 1880 р. зі ступенем медика та званням повітового лікаря М. Каценка було залишено при ембріологічній лабораторії професора З. Стрельцова приватним асистентом. У 1882 р. обраний стипендіатом до

отримання професорського звання з ембріології і порівняльної анатомії. Дисертацію захистив у 1884 р., отримавши ступінь доктора медицини і звання приват-доцента.

Зазначено, що харківський період життя М. Кащенко тривав тринадцять років (1876–1888). Він викладав курс гістології і ембріології у Харківському університеті, перебував у закордонних відрядженнях в Італії та Німеччині, опублікував 22 наукові праці.

У дисертації обґрунтовується висновок, що М. Кащенко належать пріоритети у галузі розвитку техніки мікроскопічних досліджень, гістології, нормальної та патологічної ембріології. Про нього писали О. Гертвіг, В. Гіс, В. Вальдейєр, Г. Рюккерт, А. Дорн та інші всесвітньо відомі вчені.

Таким чином, саме наприкінці XIX ст. відбувався процес формування і становлення суспільних та загально-світоглядних позицій М. Кащенко, що зумовили його подальші дії на науковому та громадському терені. Світогляд М. Кащенко формувався в умовах інтенсивного розвитку світової та вітчизняної науки. У кінці XIX ст. під впливом значущих наукових відкриттів, посилення ролі науки і наукових знань помітно змінювався суспільний статус вчених-природознавців, їхнє світовідчуття та життєві позиції. Громадська позиція формувалась під впливом національної ідеї українського відродження кінця другої половини XIX ст.

У підрозділі 2. 2 *“Сибірський період діяльності М. Кащенко”* здійснено детальний аналіз діяльності ученого в Томську, де він прожив 24 роки. Протягом 1888–1912 рр. М. Кащенко працював у Томському університеті, де очолював кафедру зоології та порівняльної анатомії медичного факультету, обіймав посаду ректора (1894–1895). Тут вчений створив Зоологічний музей, як базу для наукових досліджень.

У дисертації акцентується увага, що вихідним принципом наукової діяльності вченого було творче ставлення людини до природи. Показано здобутки вченого як першого зоолога Сибіру. Вчений розробив концентричну систему вивчення “тваринного населення” Сибіру, здійснив наукові експедиції на Алтай (1898, 1900), вздовж Сибірської залізниці (1899), на озера Барабинського степу (1891). У 1892–1893 рр. професор М. Кащенко побував у науковому відрядженні в Неаполі, Римі, Києві, Харкові та інших містах, працював у Зоологічному музеї Російської академії наук (1901 м. Петербург).

Автор констатує, що завдяки М. Кащенко, Томський університет з перших років свого існування став центром зоологічної науки Сибіру. У 1891 р. вчений одержав звання ординарного професора, а в 1901 р. Московський університет надав йому ступінь доктора зоології. У 1902 р. М. Кащенко одержав чин дійсного статського радника, користувався великим авторитетом та одержав високі нагороди.

У дисертації зазначено, що в останні десятиліття XIX і на початку XX ст. значно активізувалась громадська та культурно-освітня робота науковців серед населення. У роботі висвітлюється просвітницька діяльність М. Кащенко, його участь в організації та відкритті у 1910 р. Сибірських вищих жіночих курсів, Томського відділення Московського товариства сільськогосподарських наук, товариств природодослідників та ін. Свідченням визнання наукового авторитету М. Кащенко світовою громадськістю була участь ученого у російських та міжнародних з'їздах: Міжнародного антропологічного, Міжнародного зоологічного, Акліматизаційного ботаніко-зоологічного та Археологічного.

У роботі висвітлено погляди та діяльність М. Кащенко у галузі формування екологічної свідомості. Вчений започаткував у Томську діяльність дитячої природоохоронної організації “Травневі спілки”, підготував “Проект організації при Томському університеті комітету для вивчення риболовства у Західному Сибіру” (1891). Автор цього документа виступив як широко освічений природознавець, досвідчений організатор наукових досліджень. Вчений вбачав у цій справі один із засобів розвитку продуктивних сил Сибіру.

У дисертації зазначено, що з часу введення судової реформи (1897 р.) і до переїзду в Київ М. Кащенко працював як мировий суддя, брав участь у засіданнях Томського окружного суду, певний час виконував обов'язки голови клінічної господарської ради; був деканом медичного факультету, членом декількох комісій, зокрема Опікунської ради жіночої гімназії. У 1903 р. вчений брав участь у роботі Петербурзької комісії з реорганізації вищих навчальних закладів. З 1898 по 1905 рр. М. Кащенко вів у газеті “Сибирская жизнь” рубрику “Отзывы о русских изданиях по зоологии и биологии”. Серед статей привернули нашу увагу відгуки на праці відомих зоологів М. Мензбіра, М. Холодковського, В. Біанкі, О. Брандта та ін. Вчений написав відгуки на книги відомих німецьких зоологів А. Брема “Жизнь животных” та В. Гааке “Животный мир, его быт и среда”.

Дисертантом аргументовано, що активізація громадської та суспільно-політичної роботи М. Кащенко припала на роки Першої російської революції (1905–1907рр.). М. Кащенко належав до партії октябристів. На установчих зборах томського відділу “Союз 17 октября” 14 грудня 1905 р. на нього було покладено обов'язки голови бюро, яке він очолював до листопада 1906 р.

У дисертації показано, що М. Кащенко доклав значних зусиль для становлення і розвитку вищої біологічної освіти в Росії. Він працював професором і ректором Томського університету, викладачем Сибірських вищих жіночих курсів. Вчений видав посібник з зоології для медичних факультетів “Краткое руководство по зоологии, преимущественно для студентов медицины”. Звернено увагу на поступовий перехід М. Кащенко від

зоологічних досліджень до робіт по акліматизації рослин. Зазначено, що вчений розробив методи створення плодкових сортів для Сибіру, де морози сягали 50° С. Працюючи у цій галузі упродовж 10 років (1902–1912), вчений отримав визначні результати, які започаткували розвиток сибірського наукового плодівництва. Ряд сортів плодкових культур, виведених М. Кащенком, названо на його честь.

Отже, томський період знаменував собою новий етап у науковій діяльності, громадському житті та педагогічній діяльності М. Кащенка.

У третьому розділі дисертації “Діяльність М. Кащенка в Україні” з’ясовано внесок ученого у створення та діяльність Української академії наук, висвітлено організаторську діяльність у заснуванні Акліматизаційного саду АН України, проаналізовано громадську та педагогічну роботу.

У підрозділі 3.1 “Наукова діяльність в Українській академії наук” охарактеризовано один з найяскравіших періодів діяльності М. Кащенка. Після повернення в Київ, М. Кащенко у 1912 р. зайняв посаду професора зоології на агрономічному факультеті Київського політехнічного інституту. Підкреслено, що від цього факультету бере свій початок історія Національного аграрного університету. Багатолітня наукова діяльність М. Кащенка, доктора медицини і зоології, основоположника сибірського наукового плодівництва, принесла йому широку популярність в Україні. Серед перших він був запрошений до роботи в Комісію по створенню Української академії наук. 14 листопада 1918 року, за наказом гетьмана Павла Скоропадського, М. Кащенко було затверджено дійсним членом (академіком) УАН. Зазначено, що вчений активно працював над створенням II фізико-математичного відділу, керував його діяльністю до 1921 року. Найбільшим досягненням академіка було заснування Акліматизаційного саду та Зоологічного музею УАН. З 1918 по 1932 р. вчений написав близько 50 наукових праць.

У процесі дослідження розглянуто драматизм процесу “українізації”, який був зумовлений тим, що партійний і державний апарат, з одного боку, і національна інтелігенція – з іншого, підходили до нього по-різному. Проаналізовано на фоні історичних подій діяльність М. Кащенка в роки сталінського тоталітарного режиму, переслідування вченого. У дисертації стверджується, що, саме працюючи в Києві, найбільш повно і всебічно М. Кащенко розкрився як науковець, організатор, громадський діяч та педагог.

У підрозділі 3.2 “М. Кащенко як організатор роботи Акліматизаційного саду” розглянуто історію створення Акліматизаційного саду. Зазначено, що він спочатку був створений на приватній території, де М. Кащенко разом із сім’єю оселився у будинку, який належав Київському політехнічному інституту (1912). Потім вчений отримав право тимчасово користуватися територією колишнього інститутського помологічного саду. У

1918 р. Акліматизаційний сад увійшов до складу наукових установ УАН. У роботі зазначено, що вчений розробив теоретичні, методологічні та наукові основи акліматизації. Видатною заслугою М. Кащенко у розвитку акліматизації було виведення нових сортів персиків, абрикосів, винограду та інших плодових рослин. Співробітники Акліматсаду проводили велику просвітницьку діяльність, брали участь у формуванні сільськогосподарської виставки (1927). У 1928 р. Акліматизаційний сад було виділено в окрему установу, у ВУАН створено кабінет акліматизації. З ініціативи М. Кащенко у 1929 р. відкрито музей акліматизації.

Багатогранна діяльність Акліматизаційного саду АН України переконливо засвідчили високий рівень організаторських здібностей М. Кащенко і цілеспрямованість фундатора цієї установи.

У підрозділі 3.3 **“Громадська та педагогічна діяльність”** проаналізовано громадську та педагогічну діяльність М. Кащенко в Україні. Зазначено, що діяльність М. Кащенко припала на складний період історії українського народу, який на доленосному зламі ХІХ і ХХ століть виборював свою державність, зазнаючи великих випробувань. М. Кащенко, в першу чергу, був науковцем, його творча діяльність сприяла утвердженню життєвого оптимізму, впевненості у корисності своєї праці, усвідомленню соціального обов’язку, спонукала до активної участі в освітянському і громадському житті.

Активну громадську позицію займав учений при створенні Української академії наук. Він підготував ряд важливих документів під час роботи в Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української академії наук, брав участь в організації та роботі різних академічних структур, зокрема природничого профілю. У роботі простежено участь М. Кащенко у роботі Комісії по вивченню природних багатств України, Комітету по вивченню фауни України, Зоологічного музею УАН, який згодом було перетворено на Зоологічний кабінет. М. Кащенко обирали почесним головою першої та другої Всеукраїнських зоологічних конференцій (1922). Він очолював біологічну секцію (Комісію для вивчення біології тварин), яку зорганізував Комітет по вивченню фауни України. М. Кащенко разом з академіком В. Липським очолював секцію “Лікарських рослин та лікарсько-технічних рослин і акліматизації” в Комісії ВУАН для вивчення продукційних сил України. У дисертації зазначається, що М. Кащенко ініціював створення наукових видань: “Вісник Фізично-математичного відділу”, “Записки Фізично-математичного відділу”, серії “Праці Акліматизаційного саду”, “Видання Київського Акліматизаційного саду” та ін.

Автором зазначається, що у Києві, як і в Сибіру, академік М. Кащенко брав участь у роботі різних наукових товариств. Зокрема, був обраний членом товариств

природодослідників при Харківському, Київському університетах, Харківського товариства дослідних наук, Київського товариства дослідників природи, членом відділу садівництва Київського товариства сільського господарства, акціонерного товариства "Держмедторгпром" та багатьох інших.

Чільне місце в діяльності М. Кащенко займала педагогічна діяльність, яку вчений поєднував з науковими дослідженнями. Розпочинав педагогічну діяльність М. Кащенко у Харківському університеті: викладав порівняльну анатомію, проводив теоретичні і практичні курси з гістології і ембріології, читав на фізико-математичному факультеті курс порівняльної гістології. Викладаючи зоологію у Київському політехнічному інституті, він укомплектував кабінет, лабораторію і музей зоології. М. Кащенко читав лекції на курсах лікарських рослин у фармакологічному інституті та медичній школі. Він розробив програми викладання курсів "Сравнительная анатомия", "Элементарный курс анатомии и физиологии человека". Педагогічній діяльності М. Кащенко присвятив 37 років свого життя. Оцінюючи її, ми дійшли висновку, що педагогічний досвід ученого становить не лише історико-пізнавальну цінність, а й є документальним свідченням розвитку педагогічної думки того часу, спрямованої в майбутнє.

М. Кащенко користувався великим авторитетом серед викладачів Київського політехнічного інституту. Протягом чотирьох років він був головою професорського дисциплінарного суду при інституті, брав участь у XIII з'їзді російських природознавців та лікарів, I Всеукраїнському аграрно-економічному з'їзді та Всеукраїнському з'їзді садоводів.

Здійснений аналіз життя та творчої діяльності академіка М. Кащенко в роки "українізації" дали підстави стверджувати про піднесення української науки, хоча вчений жив і працював у досить складних і неоднозначних суспільних умовах. У науковому середовищі це проявилось у безкінечних реорганізаціях, чистках, репресіях. М. Кащенко протягом багатьох років прагнув ухилитися від адміністративних посад, навіть уникав контактів з владою. Він формально не належав до певної політичної партії або суспільно-політичного об'єднання, що значною мірою пов'язано з його безмежною відданістю науці, широтою його поглядів, постійним пошуком найбільш ефективних шляхів розв'язання наукових проблем. Національно-просвітницька позиція українського біолога була невід'ємна від демократичних принципів і підходів, на основі яких передбачалось перебудувати освіту, науку і суспільство.

У дисертації зазначається, що для життєвої позиції М. Кащенко, як і для багатьох інших українських вчених, характерними були намагання робити професійну кар'єру, жити своїм духовним життям, займати помірковану політичну позицію, сприймати офіційну

владу як даність, і, водночас, знаходиться в духовній опозиції, відстоювати в міру сил і можливостей українську культуру, своє національне коріння. Незважаючи на несприятливі умови, М. Кащенко зробив дуже багато. Як педагог-новатор, вчений-практик, він самовіддано працював на благо народу. Як вчений-громадянин, він і в умовах тоталітарного режиму залишався самодостатньою особистістю.

Творчий шлях академіка М. Кащенка увібрав у себе типову характеристику професорів того часу. Він цікавився всім, що стосувалося природи та людини. М. Кащенко не був “кабінетним” вченим. Великих зусиль він докладав для популяризації наукових знань серед широкого загалу громадськості. Його широка ерудиція і ґрунтовні знання знаходили свою реалізацію в активній просвітницькій діяльності. У дисертації зазначено, що, незважаючи на надмірне завантаження працею, плідною науковою роботою, М. Кащенко приділяв особливу увагу публічній діяльності – часто виступав з лекціями, доповідями, промовама перед громадськістю. У своїх виступах піднімав важливі філософські, природознавчі проблеми.

Значний інтерес виявляв М. Кащенко до художньої літератури. У роботі зазначається, що перу М. Кащенка належать літературні твори: чотири п’єси (1870–1880), вірші “Признание” (1886), оповідання “Паштет”, “Два Попова”, “Щеколда” (недатовані), “Таинственное” (1921), “Библейская семья” (1926) та дві фантастичні повісті “Миражи” і “Через тысячу лет” (1922).

Таким чином, громадська, педагогічна і просвітницька діяльність М. Кащенка засвідчили масштабність його особи. Своєю невтомною багатогранною діяльністю вчений сприяв розвитку вітчизняної науки і культури, історичному поступу українського суспільства.

У **висновках** викладені підсумки дослідження, сформульовані положення, що становлять сутність дисертаційної роботи. Вони зводяться до наступного:

– Аналіз літератури з досліджуваної теми засвідчив відсутність комплексного дослідження науково-організаційної, громадської, педагогічної та просвітницької діяльності М. Кащенка. В архівах і опублікованих джерелах автором виявлено достатньо документів і матеріалів з цієї проблеми, що дає можливість більш повно представити особистість ученого, проаналізувати його життєвий і творчий шлях.

– Науковий світогляд М. Кащенка формувався у 70 – 80-ті роки XIX ст., в період інтенсивного розвитку світової та вітчизняної науки. Величезну роль у цьому відіграла сім’я, найближче оточення. Обставини та спосіб родинного життя сприяли ранньому формуванню національної свідомості, любові до знань та рідної природи. До активної наукової діяльності М. Кащенко прийшов через наполегливу самоосвіту та

навчання у Харківському університеті. Наукові уподобання молодого вченого утверджувались та міцніли в процесі наполегливої та копіткої праці, внаслідок самостійних наукових пошуків та під впливом спілкування в колі видатних науковців.

– У харківський період діяльності відбулося становлення М. Кащенко як вченого-біолога. Його роботи в галузі ембріології стали безпосереднім продовженням і доповненням досліджень І. Мечникова і О. Ковалевського. М. Кащенко виступив послідовним захисником і провідником еволюційної теорії Ч. Дарвіна, започаткував мікроскопічне вивчення ранніх патологічних онтогенезів людини. У Харкові він став доктором медицини, визначив пріоритети, що спричинили розвиток нових напрямів біологічної науки. Деякі з відкриттів вченого названо його ім'ям.

– Томський період увібрав наукову, громадську та педагогічну діяльність М. Кащенко на російському ґрунті. Вчений доклав значних зусиль до створення кафедри зоології Томського університету, організації Зоологічного музею. Завдяки М. Кащенку університет з перших років свого існування став центром зоологічної науки Сибіру. Там виникла наукова зоологічна школа, з якої вийшли відомі зоологи. Усі праці М. Кащенко, присвячені зоологічним дослідженням, ґрунтувалися на науково перевірених даних – особистих зборах та вивченні матеріалу, здобутого під час численних експедицій.

– У Томську М. Кащенко здобув високий науковий та громадський авторитет. Там він став професором, доктором зоології, дійсним статським радником, що надало йому права привілейованого спадкового дворянства. Він брав участь у розробці правил захисту докторських дисертацій та порядку заміщення викладацьких посад в університетах. Як відомий знавець зоології в Сибіру, він мав наукові досягнення, які сприяли розвитку нових напрямів зоологічної науки як у Росії, так, згодом, і в Україні. М. Кащенко започаткував наукове плідництво в Сибіру, створив наукову школу, яка пізніше утвердила садівництво як галузь сільськогосподарського виробництва. Особливістю науково-просвітницької діяльності вченого було прагнення якнайшвидше ознайомити громадськість з новітніми відкриттями науки і результатами досліджень. За редакцією М. Кащенко видано публічні лекції “Научные очерки Томского края”. Він залучав до наукової діяльності широкий аматорський загал. Особливістю громадської діяльності М. Кащенко у цей період була активна участь у створенні та функціонуванні багатьох наукових товариств.

– Найбільша активність М. Кащенко у громадській та суспільно-політичній сфері припала на роки Першої російської революції (1905–1907 рр.). М. Кащенко, як член партії октябристів, очолював бюро томського відділу “Союз 17 октября”, що представляв праве крило російського лібералізму і виступав за конституційну монархію. Основною діяльністю відділу була підготовка до виборів у Державну думу – перший російський

парламент, що відіграв певну роль у демократичному розвитку Росії. Вчений активно боровся проти будь-якої соціальної, статевої, національної дискримінації в освіті. Зокрема, він один з перших виступив за розвиток вищої освіти для жінок, був ініціатором створення і одним із перших викладачів Сибірських вищих жіночих курсів.

– В Україні М. Кащенко став одним з дванадцяти фундаторів-засновників Української академії наук. Провідними сферами його діяльності стали: участь у Комісії по виробленню законопроекту про заснування Української академії наук та діяльність на посаді голови II фізико-математичного відділу УАН. Як дійсний член УАН, він доклав багато зусиль до становлення біологічної галузі академічної науки в Україні. Вчений виявив талант організатора і керівника Акліматизаційного саду та Зоологічного музею УАН. Видатною заслугою М. Кащенко у розвитку акліматизації було виведення нових сортів персиків, абрикосів, винограду та інших плодкових рослин, селекційна робота з лікарськими і технічними рослинами. На честь вченого названі сорти плодкових культур (персики та абрикоси – “Пам’ять Кащенко”), сорт яблуні – Багрянка Кащенко. М. Кащенко розробив теоретичні, методологічні та наукові основи акліматизації, які стали класичними і сприяли подальшому розвитку даного наукового напрямку в Україні.

– Майже чотири десятиліття свого життя М. Кащенко віддав педагогічній діяльності, яку підпорядкував головному завданню – єднанню теоретичних знань з практичною роботою майбутніх фахівців. Основна мета, яку переслідував професор, – давати глибокі знання та удосконалювати матеріальну базу навчального процесу (кабінети, лабораторії, музеї). Він “до самозабуття” був закоханий у викладацьку діяльність. Вчений розробив авторські лекційні та практичні курси, схему організації навчальної частини вищого Інституту садівництва, пропагував наочний принцип навчання. Як вчений-педагог керував науковими роботами студентів та аспірантів. На думку М. Кащенко, важливою складовою організації наукової роботи вищого навчального закладу мала бути науково-просвітницька діяльність, популяризація наукових знань. Він зробив вагомий внесок у розвиток музейної справи, зокрема посилення ролі музеїв як науково-освітніх установ.

– В радянський час, незважаючи на доволі складні і неоднозначні суспільні умови, М. Кащенко продовжував самовіддано служити науці. Він являв собою зразок ученого-громадянина, а також сумлінного працівника, який в умовах тоталітарного режиму не пристосовувався, а був самодостатньою особистістю. Лише умови виживання в тоталітарному світі спонукали вченого до стилю надмірно академічного та практичного, тобто найменш доступного для партійних контролерів.

– Діапазон наукових інтересів М. Кашенка яскраво демонструє його творча спадщина. Праці академіка високо цінувались сучасниками, вони не втратили свого значення дотепер, будучи важливим джерелом подальшого розвитку таких наук, як ембріологія, зоологія, ботаніка та ін. М. Кашенко був ученим-енциклопедистом, людиною широкої ерудиції й високої культури, що давало йому можливість заявити про себе не тільки як про дослідника в різних галузях біології, а як про вченого-гуманіста, громадського діяча, художньо-обдаровану людину, інтелігента. Вченому належить ряд літературних творів: п'єси, вірші, оповідання та дві фантастичні повісті, які свідчать про багатий духовний світ академіка. Як вчений і громадянин, М. Кашенко належав до тієї частини української інтелігенції, яка відіграла важливу роль у відродженні національної науки і культури та склала могутній потенціал для формування нової української еліти.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

1. *Готра О.Б.* Неопубліковані матеріали з архівної спадщини М.Ф. Кашенка // Міжвідомчий збірник наукових праць: Архівознавство. Археографія. Джерелознавство. – К., 2003. – Випуск 6. – С. 111 – 118.
2. *Готра О.Б.* М.Ф. Кашенко – один із засновників Української академії наук // Україна ХХ ст. : культура, ідеологія, політика. – К.: Інститут історії України НАН України, 2004. – №7. – С. 245 – 255.
3. *Готра О.Б.* Історіографія життєвого і творчого шляху академіка М.Ф. Кашенка // Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. – К.: НАН України. Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського, 2004. – № 13. – С. 118–127.
4. *Готра О.Б.* Біографія вченого в контексті гуманізації навчання та виховання студентів // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. – № 8. – С. 81– 88.
5. *Готра О.Б.* Матеріали до Українського біографічного словника. Кашенко Микола Феофанович // Українська біографістика. – Вип. 3. – К., 2005. – С. 60 – 62.
6. *Готра О.Б.* Біографія вченого у формуванні національної свідомості студентської молоді // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (11–12 грудня 2002 р.) “Формування національних, ціннісних орієнтацій студентської молоді”. – К., 2002. – С. 279 – 282.
7. *Готра О.Б.* Біографія вченого як джерело формування гуманістичних цінностей у студентів // Матеріали Ірпінських науково- практичних читань (22–23 травня 2003)

“Проблеми гуманізації навчання та виховання у вищому навчальному закладі освіти”. – Ірпінь: Академія ДПС України, 2003. – С. 91 –105.

8. *Готра О.Б.* Історія в особах у контексті гуманізації навчання та виховання // Матеріали Других Ірпінських міжнародних науково-педагогічних читань на тему: “Проблеми гуманізації навчання та виховання у вищому закладі освіти”. – Ірпінь: НА ДПС України, 2004. – II част. – С. 49 – 54.

9. *Готра О.Б.* Феномен історичної постаті в контексті гуманізації навчання та виховання // Матеріали Третіх Ірпінських міжнародних науково-педагогічних читань на тему: “Проблеми гуманізації навчання та виховання у вищому закладі освіти”. – Ірпінь: НА ДПС України, 2005. – С. 293 – 299.

10. *Готра О.Б.* Біографістика як орієнтир у пошуці ідеалу // Матеріали Четвертих Ірпінських міжнародних науково-педагогічних читань на тему: “Проблеми гуманізації навчання та виховання у вищому закладі освіти”. – Ірпінь: НА ДПС України, 2006. – С. 307 – 310.

АНОТАЦІЯ

Готра О.Б. Науково-педагогічна й громадська діяльність М.Ф. Кащенко (1855-1935 рр.). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2007.

Дисертація є комплексним дослідженням науково-педагогічної та громадської діяльності академіка М.Ф. Кащенко. В ній аналізуються пріоритетні напрями його діяльності, визначено місце і роль вченого у галузі біологічної науки та медицини в кінці XIX – першій третині XX ст. Проаналізовано стан і ступінь дослідження проблеми в історіографії, визначено рівень і повноту її науково-теоретичного осмислення, джерельного забезпечення. Досліджено біографію вченого за особовим архівним фондом; опрацьовано повну бібліографію життя та творчості М. Кащенко. Проаналізовано науковий доробок М. Кащенко, його наукову діяльність в галузі зоології; участь в організації та діяльності Української академії наук; досліджено громадську та педагогічну діяльність; показано суспільне обличчя вченого, відтворено оцінку його діяльності громадськістю.

Ключові слова: М. Кащенко, вчений, педагог, науково-педагогічна діяльність, громадська діяльність, Українська академія наук, вищі навчальні заклади, товариства.

АННОТАЦИЯ

Готра Е.Б. Научно-педагогическая и общественная деятельность Н.Ф. Кащенко (1855-1935 гг.). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2007.

Диссертация является комплексным исследованием научно-педагогической и общественной деятельности академика Н. Кащенко. В ней анализируются приоритетные направления его деятельности, определены место и роль ученого в отрасли биологической науки и медицины в конце XIX – первой трети XX века. Проанализировано состояние и степень исследования проблемы в историографии, определен уровень и полнота его научно-теоретического содержания. Исследована биография ученого за личным архивным фондом; обработана полную библиографию жизни и творчества Н. Кащенко. На основе анализа архивных документов, историографии в работе доказано, что данная тема до настоящего времени оставалась малоисследованной в украинской науке. В диссертации проанализированы направления научной деятельности Н. Кащенко – медицина (эмбриология), зоология и ботаника. Выделено три периода становления Н. Кащенко как ученого, педагога и общественного деятеля. Они соответствуют его месту проживания (Харьков, Томск, Киев). Анализ жизнедеятельности Н. Кащенко определил факторы, которые влияли на формирование и становление его как личности. Аргументирован вывод о главной роли семейных традиций, интеллектуального окружения, традиций украинской культуры. В ходе исследования установлено, что общественно-политические и научные взгляды Н. Кащенко сформировались во время его учебы в Харьковском университете, в процессе самостоятельных научных поисков и общения в кругу известных ученых.

Проведено исследование жизни и деятельности Н. Кащенко в Томске. Раскрыта роль ученого в создании кафедры зоологии Томского университета, организации Зоологического музея. Показано научно-исследовательскую деятельность ученого во время экспедиций. Доказано, что Н. Кащенко, как известный знаток зоологии в Сибири, имел научные достижения, которые содействовали развитию новых направлений зоологической науки и ее становления. Проанализирована деятельность Н. Кащенко в отрасли научного плодоводства Сибири. Установлено, что Н. Кащенко, как один из авторитетнейших профессоров Томского университета, был избран членом многих общественных и политических организаций. В частности, рассмотрено его участие в организации работы томского отдела «Союз 17 октября». Раскрыта его роль в создании Сибирских высших женских курсов.

В работе особое внимание уделено жизни и деятельности Н. Кащенко в Украине. Показан важный вклад ученого в создание и деятельность Украинской академии наук, II физико-математического отдела, Акклиматизационного сада и Зоологического музея УАН. При этом отмечается, что становление биологической отрасли академической науки в Украине происходило с непосредственным участием Н. Кащенко как одного из первых академиков УАН. Исследовано участие ученого в Комиссии по изучению природных богатств Украины, Комитете по изучению фауны Украины. Проанализированы и определены основные достижения ученого в отрасли научного плодводства, акклиматизации растений и их практическое применение.

В диссертации исследуются общественная и педагогическая деятельность академика Н. Кащенко. Установлено, что почти четыре десятилетия он преподавал в высшей школе (Харьковский, Томский университеты, Киевский политехнический институт), отмечено его участие в усовершенствовании учебно-воспитательного процесса. В работе показано общественное лицо ученого, воспроизведена оценка его деятельности общественностью. Проанализирована публичная деятельность Н. Кащенко. Рассмотрены сложные условия работы академика в годы сталинского тоталитаризма. Доказано, что работая в Украине Н. Кащенко наиболее полно и всесторонне раскрылся как ученый, организатор, общественный деятель и педагог.

Ключевые слова: Н. Кащенко, ученый, педагог, научно-педагогическая деятельность, общественная деятельность, Украинская академия наук, высшие учебные заведения, общества.

ANNOTATION

Gotra O.B. Scientific-pedagogical and public work of M.F. Kashchenko (1855–1935). – The manuscript.

The dissertation is presented to receive the candidate degree of Historical sciences in a speciality 07.00.01 – History of Ukraine. – National Pedagogical university M.P. Dragomanov. – Kyiv, 2007.

This dissertation is a complex research of scientific-pedagogical and public activities of academician M. Kashchenko. The main directions of his activity and the place and role of the scientist in biological science and medicine at the end of the XIXth – and at the beginning of the XXth centuries were analyzed in the dissertation. This work gives the analysis of the state and the degree of investigation, conducted on this problem, in historiography; the level and completeness of its scientific-theoretical thinking and the source of its providing are determined. The biography of the scientist has been investigated through the documents of his personal fund; Kashchenko's

bibliography of life and his creative work has been also studied. Great attention was payed to M. Kashchenko's scientific achievements, his scientific activity in zoology, his role in foundation of Ukrainian Academy of Sciences and its activity; his public and pedagogical activity has been investigated; the social side of the scientist's life is shown and the value of his activity is reflected.

Key words: M. Kashchenko, a scientist, a teacher, scientific-pedagogical activity, public activity, Ukrainian Academy of Sciences, higher educational establishments, socities.

Підписано до друку 10.05.2007 р. Формат 60x90/16.

Папір друкарський. Друк офсетний.

Друк. арк. 0,9. Тираж 100 прим.

Зам. № ____

Віддруковано в Національній академії державної податкової служби України,
08201, Київська обл., м. Ірпінь, вул. К. Маркса, 31,